

Е 3 3 (4/2007)



ГАЛИЧИНА

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС



12/13
2006/2007

ГАЛИЧИНА

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ
І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

12–13'2006–2007



м.Івано-Франківськ

УДК 94(477)“XIX”
ББК 63.3(4 Укр)5

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ПИТАННЯ ЕТНІЧНОЇ ЄДНОСТІ ГАЛИЧИНИ Й НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В СУСПІЛЬНІЙ ДУМЦІ ПЛАТОНА ЛУКАШЕВИЧА

У статті розповідається про фольклорну збірку наддніпрянського етнографа і громадського діяча Платона Лукашевича “Малоруські і червоноруські народні думи і пісні” (1836 р.) в контексті розвитку українознавства під владою Російської та Австрійської імперії першої половини XIX ст. У збірці вперше було вміщено записи народного фольклору на українській етнічній території по обидва боки російсько-австрійського кордону. Як додаток подається передмова до другої частини збірки “Червоноруські (тобто галицькі. – І.Р.) думи і пісні”.

Ключові слова: національне відродження, українознавство, фольклор, збірка.

У багатотомній “Енциклопедії українознавства”, виданій в діаспорі, в узагальнюючій книзі професора Віталія Сарбея з історії України XIX століття, що вийшла в серії “Україна крізь віки”, згадується про збірку, упорядковану Платоном Лукашевичем в 1836 р. У ній було вперше вміщено фольклорні записи, зроблені як у Східній, так і в Західній Україні¹. Хотілося б більш детально розповісти про цю збірку, яка й до сьогодні мало відома фахівцям з української історії.

Збірка П.Лукашевича вийшла у світ на початковому етапі українського “національного відродження”^{*}, що охопило наукову сферу, проявилось у зростанні інтересу до фольклору та етнографії, мови, історії. Першим осередком “національного відродження” стала Слобідська й Лівобережна Україна, землі на схід від Дніпра, що зберегли історичну традицію самоврядування – політичну й культурну автономію, яка існувала до останньої третини XVIII ст. Формування атрибутів державності в період Національно-визвольної війни середини XVII ст. сприяло появі власної освіченої верстви – козацької еліти, що відіграла провідну роль у “національному відродженні” до початку 40-х рр. XIX ст. Відомий діаспорний дослідник Іван Лисяк-Рудницький “весь літературний і культурний рух аж до виступу Шевченка та Кирило-Методіївського братства в 1840-их роках” справедливо вважав “за своєрідний продовжений епілог козацької доби”².

Нащадки козацької старшини після отримання статусу російських дворян (за “Жалуваною грамотою” Катерини II, що в 60–80-х рр. XVIII ст. ліквідувала напів-автономний статус Гетьманщини) швидко русифікувалися, але чимало з них пам’ятали про славні козацькі часи, не втратили національного духу. Однак у їх поглядах не було усвідомлення “української” ідентичності як цілісного явища, існували лише політичні сепаратистські сентименти серед частини знатних родин (згадаймо хоча б місію Василя Капніста до Пруссії чи “Малоросійське товариство” Василя

* XIX століття трактується у сучасній українській історіографії як доба “національного відродження”. У науковий обіг це поняття ввели видатні представники вітчизняної історичної науки XX ст. Михайло Грушевський, Дмитро Багалій, Дмитро Дорошенко, Іван Крип’якевич та інші, розуміючи під ним “комплекс подій і явищ кінця XVIII – початку XX ст., пов’язаних із поширенням масового національного самоусвідомлення, пожвавленням і піднесенням національного руху, розвитком усіх галузей культурного життя українців” (Сарбей В. *Національне відродження України // Україна крізь віки. – К., 1999. – Т.9. – С.18*).

Лукашевича), залишалася живою пам’ять про автономність Гетьманщини. “Проте усе це були *фрагменти* (виділено автором. – І.Р.), – вважає сучасний вітчизняний вчений Георгій Касьянов, – усі ці спогади, амбіції, сентименти не були систематизованим, упорядкованим уявленням...”³.

Наприкінці XVIII – в 40-х рр. XIX ст. козацька еліта, перш ніж остаточно зійти з історичної арени, розчинитися в російському дворянському середовищі, спалахнула справжнім феєрверком яскравих наукових і літературно-художніх творів. Інтелектуальна діяльність козацької старшини започаткувала “національне відродження”, що на першому етапі (науковому або академічному – до утворення і діяльності кирило-мефодіївців у середині 1840-х рр.) виражалося у розвитку українознавства як науки, вивченні різних сторін життя народу. Серед галузей народознавства важливе значення мала історична наука, що була представлена історично-публіцистичним твором “Історія Русів” невстановленого автора, який вперше був опублікований в 1846 р. у Москві відомим ученим, вихідцем із Полтавщини Осипом Бодянським; першими узагальнюючими працями з історії України “Історія Малої Росії” Дмитра Бантиш-Каменського в 1822 р. та “Історія Малоросії” Миколи Маркевича в 1842–1843 рр. Історичні знання про минуле Русі-України сприяли утвердженню масової національної свідомості, єднали людей відчуттям спільності їхньої історичної долі, славної і водночас трагічної, викликали формування самостійницьких настроїв. Показово, що лише в умовах незалежності України, в пострадянський період вищезазначені історичні розвідки вийшли друком, стали доступними широкому читацькому загалу⁴.

Водночас на початку XIX ст. у Наддніпрянській Україні набуло розвитку мовознавство, зокрема, з’явилися перші наукові описи української мови завдяки зусиллям Олексія Павловського – автора першої граматики, що вийшла друком у Петербурзі в 1818 р.; Ізмаїла Срезневського, який у 1834 р. відкрито виступив на захист української мови як окремої мови, а не “наріччя”; Михайла Максимовича, що у своїх працях обстоював окремішність української мови від російської (великоруської) і зробив спробу виробити єдиний український правопис, так звану “максимовичівку”. Крім історичної науки й мовознавства, особливу роль у народознавчих дослідженнях відіграла фольклористика та етнографія. “...Українська етнографія стає, так би мовити, бойовою наукою надовго, майже на все XIX століття, – писав Михайло Грушевський. – Збирання етнографічних матеріалів, особливо фольклорних, стає панівним інтересом у сфері українознавства. Багатство народної словесності в очах українського суспільства є одним із головних моментів, який засвідчує цінність українського елементу, його права на розвиток і національну культуру”⁵. Дослідження української народної творчості, селянських звичаїв, традицій започаткували Микола Цертелєв, Михайло Максимович, Ізмаїл Срезневський, брати Осип та Федір Бодянські, Микола Костомаров та ін. Збирання фольклору в першій половині XIX ст. не було механічним переписуванням і фіксацією народних пісень, дум, балад тощо, фольклорний матеріал розглядався дослідниками і як джерело історичних знань про минуле краю, і як мовне джерело.

Деякі з тогочасних фольклорних збірок були перевидані в Україні й дають уявлення про багату народнопісенну творчість. Так, М.Максимович упорядкував і видав три збірки українських народних пісень, фотокопія першої з них – “Малоросійські пісні”, виданої в Москві 1827 р., вийшла у світ 1962 р.⁶. У збірці вміщено 127

дум та пісень – історичних, гайдамацьких, чумацьких, обрядових, а також пісень літературного походження. У додатку до книги подано 5 пісень, дві з яких, зауважив учений, “поють в Галиції” (до окремих пісень у книзі міститься позначення про місцевості, де вони побутують)⁷. Передмова стала практично першою теоретичною працею, з якої починають історію української фольклористики як науки. Крім того, в незалежній Україні вийшли друком вибрані праці з українознавства М.Максимовича, який уславився як дослідник українського фольклору й етнографії, мови, історії, мав зв’язки з тогочасними галицькими діячами⁸. Брати Осип і Федір Бодянські в 1830–1850-х рр. збирали матеріали народної пісенності всіх жанрів переважно на Полтавщині, Київщині та Чернігівщині й задумували видання великої фольклорної збірки, однак здійснити свій задум їм не вдалося. До нас дійшла лише частина зібраних братами Бодянськими народних пісень, що були опубліковані в 1978 р.⁹

Свідченням інтересу в сучасній вітчизняній історіографії до першої хвилі “національного відродження” стало видання народознавчих досліджень у Галичині, мало відомих донедавна в наукових колах (Йосипа Лозинського, Григорія Ількевича, Івана Могилиничського та ін.)¹⁰. Безперечно, найбільшу увагу дослідників привертала діяльність “Руської трійці”, що була рубіжною подією в галицько-українському національному русі. Від часу виходу у світ “Русалки Дністрової” фольклорно-літературний альманах “Трійці” перевидавався декілька разів. Причому на перше перевидання книжки у Києві 1950 р., що започаткувала нову українську літературу в Галичині, пішло, за влучним висловом відомого шашкевичезнавця Михайла Шалати, “не менше зусиль, ніж їх затратила “Руська трійця” в 1836 р.”¹¹.

Водночас чимало фольклорно-етнографічних розвідок першої половини XIX ст. (як і, зрештою, праць у галузях мовознавства та історії) чекають на своє перевидання в Україні. Їх можна розглядати як цінне джерело до вивчення українського “національного відродження” на науковому етапі, “збирання спадщини”. Однією з таких збірок стало видання П.Лукашевича “Малоруські і червоноруські народні думи і пісні”¹², що побачило світ у Петербурзі в 1836 р. Упорядник цієї збірки П.Лукашевич (1809–1888) належав до плеяди наддніпрянсько-українських діячів, що були нащадками козацької старшини й з патріотичних міркувань зайнялися народознавчими дослідженнями, але не бачили майбутнього України, своє зникнення з історичної арени, асиміляцію в середовищі російського дворянства уявляли як кінець українства взагалі. Так, думку про занепад української пісенності висловлював відомий наддніпрянський письменник Григорій Квітка-Основ’яненко, який писав, що на Слобожанщині пісні перероблюють на “солдатські”, слово “козак” заміняють на “гусарин” тощо. Здавалося, народні пісні, обряди, пам’ятки старовини – все це зникає, потрібно зберегти бодай рештки того, що вмирає¹³.

П.Лукашевич, поряд із Михайлом Максимовичем, Осипом Бодянським та Ізмаїлом Срезневським, був одним із перших наддніпрянських діячів, який встановив стосунки з галичанами в 1830–1840-х рр. “Спасибіг вам, українцям, – писав діяч “Руської трійці” Яків Головацький П.Лукашевичу 1 (13) липня 1840 р., – що ви не цураєтеся тим паростком, відділеним від рідного кореня, приглушеного чужими бур’янами, але ще живим... Поможіте, братія, продратися до сонця, щоби цвіт у пупляшках не загиб”¹⁴. Я.Головацький познайомився з П.Лукашевичем, збирачем українського фольклору, в 1839 р. у Львові. Однак стосунки між ними, за висловом Кирила Студинського, “не були дуже близькими, а песимістичний настрій у листах

мав навіть негативний вплив”¹⁵. “Коли в ті часи, – зауважив Михайло Возняк, – інші збирачі й критики вихвалювали багатство й тонку красу українських народних пісень, Лукашевич (у вступі до своєї збірки. – *І.Р.*) ... говорив про їх упадок, пророкував їх близку загибель...”. Це могло швидше “охолодити”, ніж “загріти” патріотичну молодь у Галичині до народознавчої діяльності”¹⁶. У листі до Я.Головацького у вересні 1839 р. П.Лукашевич прямо писав: “Тей, гей, голубе мой сивый, соколе лсный, кривный Русину! Не питай мене, брате, чого мовчу? Мовчу, тугу маю – вже постъднюю: *заходить наше сонце...*, на мене, козака сиромачу, свой лучъ пускаючи: *Прощай, каже, сыну, прощай, небораче, вже я тя покину...*”. Водночас із вдячністю відзначав, що “вы, Галичане, нашу Малу Русь и насъ козаковъ споминаете”¹⁷. “Заходить наше сонце”, – ці слова П.Лукашевича, вважав К.Студинський, “найкраще характеризують його погляди”¹⁸.

У передмові до першої частини збірки “Малоросійські думи і пісні” П.Лукашевич відверто писав, що це, ймовірно, останнє (після збірок І.Срезневського й М.Максимовича) видання народних пісень, узятє “прямо изъ Малороссіи, – тамъ народныя пѣсни давнымъ давно уже не существуютъ; всѣ онѣ исключительно заимѣнены солдатскими, или Великороссійскими пѣснями”. Видавець усе ж накликав “малоросів”-українців співаги свої, національні за духом пісні: “...Если Русскія пѣсни такъ прекрасны въ устахъ лихаго солдата или ямщика, то ничего не могутъ быть онѣ ужаснѣе при пѣніи ихъ Малороссіяниномъ, съ его густымъ басомъ и медленнымъ выговоромъ словъ”¹⁹. Однак П.Лукашевич не вірив у збереження національної ідентичності, вважав, що самотність колишньої Гетьманщини, козацьких часів була втрачена назавжди. “Проѣзжайте всю Малороссію вдоль и въ поперекъ, – писав він, – и я ручаюсь вамъ, что вы не услышите ни одной національной пѣсни. И такъ эти пѣсни, которыя я издаю, есть уже мертвыя для Малороссіянь. Это только малѣйшіе остатки той чудной пѣсенности ихъ дѣдовъ, которая была удивленіемъ и самыхъ хулителей всего Украинскаго...”²⁰.

Свою збірку П.Лукашевич присвятив “предкамъ Гетьманцамъ, она имъ принадлежитъ”, можливо, хоч “одинъ листочекъ изъ сего собранія упадетъ на завалившую ихъ могилу или долетитъ на высокой курганъ козацкій”. Виданням призабутої народнопісенної творчості наддніпрянський діяч сподівався виконати свій борг перед батьківщиною, “исторгнувъ изъ забвенія эту Южно-Русскую народную поэзію у старцевъ”²¹. Перша частина збірки складалася з трьох частин: 1) думи (“Байда”, “Самійло Кішка”, “Морозенко” та ін.); 2) пісні (“Голуб і голубка”, “Косильна пісня” тощо); 3) обрядові пісні (колядки, щедрівки, весільні та ін.). Очевидно, збірка П.Лукашевича зробила вагомий внесок у розвиток фольклористики як науки, збереження, попри песимістичні прогнози видавця, багатой народнопісенної творчості “малоросів”-українців на Наддніпрянській Україні.

Однак значення фольклорної збірки П.Лукашевича не обмежувалося суто науковою цінністю, книжка водночас мала вплив на формування української національної свідомості, духу соборництва. У ній вперше в рівній мірі містилися записи народних пісень, зроблені як у Наддніпрянській Україні під владою Росії (“Малороссіи”), так і в Галичині у складі Австрії (“Червоной Руси”). Багатий фольклорний матеріал, уміщений у двох частинах книжки, відповідно до походження, акцентував увагу на етнічній єдності українських земель. Автор усвідомлював тотожність мови, культурної та історичної спадщини наддніпрянців і галичан, високо оцінював

пошуково-дослідницьку працю галицьких діячів, яку вважав частиною спільної роботи з вивчення народного фольклору. Разом із тим він не вживав термін “Україна”, український” щодо Галичини та її населення. Збірка народних дум і пісень П.Лукашевича не давала віри в майбутнє України, а її упорядник не бачив перспективи розвитку духовної культури рідного народу, писав про неминучість втрати національної ідентичності.

Розглядаючи збірку П.Лукашевича, слід мати на увазі, що процес “національного відродження” в Галичині уявляється в сучасній історіографії не у формі єдино-правильної української національної лінії, а як результат складної і суперечливої взаємодії різних національно-політичних орієнтацій – крім власне українофільської, також австрофільської, полонофільської, русофільської (москвофільської). У галицько-українському русі (руському, за тодішньою термінологією) поступово утвердилася і перемогла незалежницько-соборницька лінія, усвідомлення національної єдності з підросійською Україною та рештою українських земель²². Альтернативою терміну “національне відродження”, який варто брати в лапки, підкреслюючи тим самим його умовність, є термін “націотворення”, оскільки і за змістом, і за формою українське “національне відродження” було саме творенням нації, і суб’єктивний чинник мав вирішальне значення для “започаткування” цього процесу²³. Характерно, що існування потенційної небезпеки розколу двох “тілок” українського руху визнавав Михайло Грушевський у статті “Галичина і Україна”, написаній у 1906 р.: “Що Україна російська й Галичина, навіть як не старатися умисне про їх відокремлення й розлуку, а тільки залишити всякі заходи до їх зближення, практиковані дотепер, та пустити їх іти кожду своєю дорогою, – пішли б усе далі й далі від себе, се річ зовсім ясна, – писав він. – І коли б так кожда пішла..., не дбаючи про се зближення, то за яких 20–30 літ ми мали б перед собою дві національності на одній етнографічній основі...”²⁴.

“... На момент ліквідації Гетьманщини (1764) і Речі Посполитої (1772) та інтеграції західно- і східноукраїнських земель у склад (відповідно) Російської імперії й Австрійської монархії питання національної ідентичності місцевого населення залишалося ... нерозв’язаним”²⁵, – стверджує Ярослав Грицак. Соборницькі ідеї П.Лукашевича, як і цілої когорти діячів української науки й культури, з часом перемістилися в політичну площину, були втілені в Акті злуки Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки в січні 1919 р. і через складні випробування реалізувалися на практиці (хоч і в радянський спосіб, а не як вільне волевиявлення народу) під час Другої світової війни. Західна Україна, Буковина й Закарпаття увійшли тоді до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки – хай навіть суто формальної, але окремої державної одиниці. Розпад Радянського Союзу і проголошення незалежності України в 1991 р. відкрили шлях для розбудови національної соборної державності.

Читачі нашого часопису мають змогу ознайомитися з передмовою до другої частини збірки П.Лукашевича “Червоноруські думи і пісні”, у якій було вміщено різні жанри народнопісенної творчості галицьких русинів: думи, “пісні опришків, або карпатських горців”, коломийки (“между простолодинами Червоний Русі вь большой славѣ находятся такъ называемыя Коломійскія пѣсни”, у яких, писав автор, видно “весь насмѣшливый характеръ Малороссіянина”)²⁶, пастуші пісні (у примітці стверджувалося, що “вѣ Галиціи народная пѣсенность процвѣтаетъ во всемі блестящюю, многочисленностью своихъ пѣсней, разнообразнымъ ихъ содержаниемъ,

превосходными голосами, Червонорусцы берутъ преимущество, вѣ этомъ отношеніи, предъ всѣми Славянскими народами”. У Львові безперервно виходять усе нові збірки “Червонорусскихъ пѣсень съ нотами. Честь и слава нашимъ однородцамъ!”)²⁷, поминальні, заживні й весільні пісні.

З передмови П.Лукашевича до галицьких дум і пісень видно усвідомлення ним етнокультурної єдності Галичини з українськими землями під владою Росії (“Украина, Малороссія есть для ихъ (галичан. – *И.Р.*) сердца обѣтованная земля, куда стремятся всѣ ихъ помыслы и думы”²⁸; “нравы и обычаи ихъ ни сколько не разнятся отъ Малороссіяны; нарѣчіе ихъ есть также Малороссійское”)²⁹. Водночас П.Лукашевич не вірив у збереження власного фольклору як однієї з ознак національної ідентичності в підросійській Україні, на відміну від Галичини, де спостерігався чималий інтерес до народнопісенної творчості. Навіть простий галицький пастух, вважав він, “знаеть гораздо болѣе думъ о герояхъ Украйны и ея исторію, нежели посѣдѣльый Малороссійскій Козахъ. Онъ гордится подвигами Малороссіяны, какъ своими собственными”³⁰. З радістю писалося про успіхи галичан у дослідженні “народного слова”, фольклорної спадщини.

Однак П.Лукашевич, як і всі тогочасні наддніпрянські вчені й письменники, мав надто загальне уявлення про Галичину, не бачив перспективи національного розвитку на самостійній, національно-державницькій основі. Переломною подією в національному русі стала діяльність кирило-мефодіївців, що в середині 1840-х рр. заснували першу українську таємну політичну організацію, яка поставила вимоги незалежності України з демократичним ладом. Немає сумніву, що однією з передумов утворення Кирило-Мефодіївського товариства була наукова праця представників першої хвилі “національного відродження”, серед яких особливе місце належить П.Лукашевичу.

Авторський текст П.Лукашевича подається в оригіналі, зі збереженням тогочасного правопису. Примірник книжки взято у відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України.

¹ Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Репринтне відтворення видання 1955–1984 років. – Львів, 1994. – Т.4. – С.1384; Сарбей В.Г. Національне відродження України // Україна кризь віки. – К., 1999. – Т.9. – С.52.

² Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.173.

³ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – С.291.

⁴ Історія Русовъ или Малой Россіи. Сочиненіе Георгія Конискаго, Архієпископа Бѣлорускаго. – Москва, 1846. Репринтне відтворення. – К., 1991. – 320 с.; Історія русів / Укр. пер. І.Драча. – 2-е вид. – К., 2003. – 366 с.; Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К., 1993. – 656 с.; Маркевич М. Історія Малоросії / Відп. ред. і автор передм. Ю.С.Шемшученко. – К., 2003. – 664 с. *та ін.*

⁵ Грушевський М. Розвиток українських досліджень у ХІХ столітті і вияви у них основних питань українознавства // Український історик (Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен). – 1989. – №4. – С.61, 62.

⁶ Українські пісні, видані М.Максимовичем. Фотокопія з видання 1827 р. – К., 1962. – 343 с.

⁷ Там само. – С.263, 267, 317.

⁸ Максимович М. Вибрані твори. – К., 2004. – 360 с.; Його ж. Кієвъ явился градомъ великимъ... Вибрані українознавчі твори. – К., 1994. – 448 с.; Його ж. Листи / Упор. і вст. ст. В.Короткого. – К., 2004. – 312 с.

⁹ Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських. – К., 1978. – 328 с.

¹⁰ Лозинський Й.І. Українське весілля / Опрацювання тексту, упорядкування і вступна стаття Р.Ф.Кирчіва. – К., 1992. – 176 с.; Галицькі приповідки і загадки / Зібрані Григорієм Ількевичем: Репринтне відтворення з вид. 1841 р.; Авт. післямови Р.Кирчів. – Львів, 2003. – 144 с.; Могильницький І. Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ / Підготовка до друку, вступна стаття і примітки Василя Грещука. – Івано-Франківськ, 2003. – 132 с.; Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини ХІХ століття; Упор. В.Пилипович. – Перемишль, 2001. – 451 с. *та ін.*

¹¹ Шалата М. Шашкевичезнавство сьогодні: повернені й нові імена // Шашкевичіана. – Львів-Броди-Вінніпеґ, 1996. – Вип.1–2. – С.12.

¹² Малоросійськія і червонорусськія народныя думы и пѣсни / Упор. П.Лукашевич. – С.-Пб., 1836. – 170 с.

¹³ Сиповський В. Україна в російському письменстві. Част.І (1801–1850 pp.). – К., 1928. – С.22.

¹⁴ Головацький Я. До П.Я.Лукашевича (1840) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – К., 1982. – С.308.

¹⁵ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47 / Відбиті з ХІ і ХІІ т. Збірника фільологічної секції НТШ. – Львів, 1909. – С.ЛІ, ЛІІ.

¹⁶ Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в І пол. ХІХ в. // Неділя. – 1911. – Ч.43–44. – 5 падолиста. – С.5.

¹⁷ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49. Видав К.Студинський / Збірник фільологічної секції НТШ. – Т.ХІ–ХІІ. – Львів, 1909. – С.18.

¹⁸ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.362 (Студинський Кирило – академік), оп.1, спр.99 (Праця “Причинки до історії життя Галицької Русі в літах 1833–47” (про зв’язки Головацького Я. з письменниками України), арк.і.

¹⁹ Малоросійськія і червонорусськія народныя думы и пѣсни. – С.5.

²⁰ Там само. – С.6, 7.

²¹ Там само. – С.7.

²² Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійським періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37. – Ч.1. – С.496.

²³ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – С.295.

²⁴ Грушевський М. З біжучої хвилі. Статі й замітки на теми дня 1905–6 р. – К., 1907. – С.122, 123.

²⁵ Грицак Я. “Яких-то князів були столиці в Києві?... до конструювання історичної пам’яті галицьких українців у 1830–1930-ті роки // Україна модерна. – Львів, 2001. – Ч.6. – С.83.

²⁶ Малоросійськія і червонорусськія народныя думы и пѣсни. – С.138.

²⁷ Там само. – С.145.

²⁸ Там само. – С.103.

²⁹ Там само. – С.107.

³⁰ Там само. – С.104.

This article is about the folk collection of an ethnographer and a public figure of Naddnipyrianshchyna Platon Lukashevych “Maloruski and Chervonoruski dumas and song” (1836 p.) (the songs of Central-Eastern Ukraine and Galychyna). The collection is viewed in the context of development of the knowledge of Ukrainian cultural and historical heritage under power of the Russian and Austrian empires of the first half of the 20-th century.

The collection publishes for the first time the folk-lore records collected from the whole Ukrainian ethnic territory being under power of the Russian and Austrian empires. As an addition to the second part of the collection “Chervonoruski dumas and song” (1836 p.) (the songs of Galychyna) the foreword is provided.

Key words: national revival, Ukrainian studies (collection of cultural and historic heritage), folk-lore, collection.



Передмова до збірки “Малоруські і червоноруські народні думи і пісні” (1836 р.)

Червоноруські думи и пѣсни

Вотъ уже пять вѣковъ какъ Галиція или Червоная Русь чужда своему отечеству – остальной Россіи. Въ продолженіи этого періода, она, подобно всѣмъ завоеваннымъ землямъ, испытала приливъ иноземцевъ. Поляки, какъ господствующій народъ, сотнями тысячъ поселились въ нѣдрахъ ея; они успѣли уничтожить или обратитъ въ Католицизмъ древніе боярскіе роды, искоренитъ Православіе, ввести на письмѣ свой языкъ, свои законы, и прибрать во власть свою всю недвижимую собственность Галичанъ, такъ что простой народъ не имѣетъ и сажени земли Русской въ своемъ владѣніи, – она вся Польская, панская. Червонорусцы въ своей родинѣ какъ бы не существуютъ; живя въ Галиціи, вы никогда не услышите и даже не будете подозрѣвать, что находитесь въ Руси; въ высшихъ и среднихъ ея сословіяхъ одно только заграничное, чуждое имени Русскому; но ступите къ самому нижчому сословію Галиціи – къ поселянамъ, снискивающимъ свое существованіе въ потѣ лица на землѣ панской, – вы въ минуту перенесетесь въ Южную Россію, въ Малоросію.

Червонорусцы, не взирая на безконечное свое иноплеменное подданство, которое переносятъ въ терпѣніемъ, – сохраняютъ по сю пору привязанность къ своему происхожденію и имени и владѣтельно и къ Россіи; Украина, Малоросія, есть для ихъ сердца обѣтованная земля, куда стремятся всѣ ихъ помыслы и думы. Съ какою заботливостію Галичанинъ спрашиваетъ заѣзжача изъ Россіи гостя, о судьбѣ своихъ братьевъ Украинцевъ, онъ съ радостію раздѣлитъ съ нимъ свою уютную трапезу, чтобы узнать, что новаго объ Украинскихъ Козакахъ! Кто бы повѣрилъ, что Галицкій пастухъ знаетъ гораздо болѣе думъ о герояхъ Украины и ея исторію, нежели послѣдній Малоросійскій Козакъ. Онъ гордится подвигами Малоросіянъ, какъ своими собственными. Онъ радуется ихъ счастию и успѣхамъ и тужитъ въ прекрасныхъ своихъ пѣсняхъ “о пригодѣ Козацкой”. Прочитайте со вниманіемъ Галицкія пѣсни, въ нихъ – если молодой Червонорусецъ захочетъ поправиться своимъ красавицамъ – то говоритъ, что онъ Козакъ изъ Украины и Козакъ “зъ роду”; въ одной пѣснѣ, маъ описываетъ своей дочери богатства Украины и ея Козаковъ – враговъ Полякамъ, журитъ ее, чтобы она не любила “Ляховъ”, а Козаковъ; въ другой, дѣвушка умираетъ за любезнымъ въ “Козаченькомъ”; въ третьей, жена грозитъ своему мужу, что она оставитъ его и поидетъ “на Украину съ дѣтьми на свободу”; въ четвертой, описываются похороны Козака и пр. и пр. Но жгучѣйшая изъ пѣсень Червонорусцовъ – это есть, безъ сомнѣнія, Малоросійскія думы; извѣстно что содержаніе ихъ есть исторія Южныхъ Русиновъ противъ угнетителей своихъ Поляковъ.

Въ XVII вѣкѣ, во время этой ужасной борьбы, вся Южная Россія пришла въ движеніе, болѣе 100,000 воиновъ было подъ знаменами Хмельницкаго, въ короткое время народъ истребилъ Поляковъ въ обѣихъ Украинахъ и Подолѣ; въ Бѣлороссіи и Волынѣ также началось страшное кровопролитіе, тамъ было уже Козаки принялись за “Ляховъ и Жидовъ”. Галиція ждала только избавителя; вскорѣ поруны Хмельницкаго достигли Сборова (м.Зборова, тепер Тернопільської обл. – І.Р.), и жители того Галицкаго города были явно на сторонѣ Гетьмана Малоросійскаго... Должно замѣтитъ, что ця война Южной Россіи не имѣла ничего общаго съ обыкновенными нынѣшними войнами; фактъ, она должна была рѣшитъ великій вопросъ: или Южная Россія должна была, совершенно (тутъ дѣлі виділено видавцем. – І.Р.) освободиться отъ ига Поляковъ, подобно какъ сѣверная ея сестра отъ Гатарскаго; или же *навсегда* остаться подъ вліянніемъ и владѣніемъ Польскаго шляхетства, какъ въ исключительная собственность. Если-бы такъ рано не умеръ Хмельницкій или далъ по себѣ русин достойнаго пріемника, – тогда бы отъ Сейма до Вислы и горъ Карпатскихъ, не осталось бы не одного Поляка, они всѣ были бы изгнаны въ Польшу, точно такъ, какъ судьба ихъ постигла въ Малоросіи вмѣстѣ съ Унією и Жидами... и Южная Россія воскресла бы послѣ четырехъ вѣкового униженія – во всемъ своемъ величіи. Но предопредѣленія судьбъ недовѣдомы, – все рушилось послѣ Хмельницкаго! Кому не извѣстно, что Кіевская и Подольская губерніи, составлявшія нѣкогда вѣждѣльную часть Малоросіи, подпавъ во власть Польши, испытали надъ собою страшную власть Польской аристократіи, въ нихъ Малоросійскіе Козачьи полки, или среднее сословіе Руси, съ шляхетствомъ и даже Православіе, должны были исчезнуть.... Эти два сословія умирали въ пыткахъ или съ мечемъ въ рукахъ – Желѣзнякъ, Гонга, Бѣлуга, Соколока, Бондаренко (1770–1775) суть послѣдніе ихъ мученики; Амфетеутичное право (1775), послѣдовавшее вскорѣ по уничтоженіи Малоросійской сѣчи довершило торжество Польскаго шляхетства, и паденіе этой части Малоросіи – истинной “Русской земли”.

Послѣ этого небольшого вступленія, читатели вѣроятно не удивятся, найдя почти во всѣх Галицких думѣхъ и “парубочихъ пѣсняхъ” всегдашнее обращеніе къ милой для нихъ Украинѣ и Украинскимъ Козакамъ; и какъ не уважать до восторга Малороссіянъ, когда они осмѣлились вооружиться противъ Поляковъ – сихъ вѣчныхъ угнетителей и арендаторей Галичанъ. Вотъ почему Червонорусцы усвоили себѣ думы Малороссіянъ, между тѣмъ какъ послѣдніе, счастливые ихъ собратія, давно ихъ позабыли. Голоса древнихъ думъ Малороссіи проникають душу какимъ-то неизъяснимо томнымъ впечатлѣніемъ, онѣ соединяють въ себѣ и тоску по родинѣ и неукротимую месть Славянина, когда его несчастья прешли мѣру чловѣческаго терпѣнія. Сія шестистопныя и даже восьмистопныя пѣсни исходятъ изъ широкой груди Русина такъ гибко, такъ мелодически, какъ будто самыя нѣжные романы Жуковскаго или Пушкина; въ нихъ различаемъ и тихій плачъ матери и сестры о своемъ сынѣ и братѣ, и раскаты грома изъ пушекъ и самопаловъ, и вопль сражающихся глѣ “Ляцкая кровь” течеть рѣчками. Къ сожалѣнію ни одна изъ нашихъ думъ не переложена на ноты. Галичане и понинѣ не забываютъ голосовъ этихъ волшебныхъ эпопей, и понинѣ онѣ приводятъ въ сотрясеніе ихъ души! Справедливо Малороссійскіе бандуристы говорятъ, что слава не умреть и не поляжеть...

Я думаю пріятно будетъ узнать моимъ читателямъ, что въ Лембергѣ (во Львовѣ) и въ Перемышлѣ нѣсколько добрыхъ Уніатскихъ патеровъ, которые еще не стыдятся носить имя Русско, вздумали воскресить въ Галиціи народное слово, и, въ послѣднее время, благодаря покровительству Австрійскаго правительства, показались нѣсколько сочиненій на Малороссійскомъ нарѣччі; но къ сожалѣнію должно замѣтити, что основаніемъ ему взять Польскій языкъ и Перемышльское нарѣччіе, болѣе всѣхъ прочихъ пострадавшее отъ Полонизмовъ; къ чему бы Гг. сочинителямъ не спуститься “къ простой рѣчи” восточнаго Червонорусскаго діалекта, въ которомъ еще сохраняется чистота Кіево-Русскаго нарѣччія. Безъ сомнѣнія другія важнѣйшія причины препятствуютъ Патерамъ изъясняться съ своими прихожанами природнымъ и прекраснымъ языкомъ своихъ праотцевъ. Мы уже выше замѣтили отношеніе Червонорусцевъ къ своей собственной родинѣ, оно во всякомъ случаѣ должно покоряться направленію, какое дають имъ ихъ повелители.

Червоной Руси въ Галиціи простирается за три милліона, многіе изъ нихъ исповѣдуютъ Римско-Католическую вѣру, другіе Унію; нравы и обычаи ихъ ни сколько не разнятся отъ Малороссіянъ; нарѣччіе ихъ есть также Малороссійское. И потому, при чтеніи Галицкихъ пѣсень, въ выговорѣ должно соблюдать тѣ же правила, какія я уже изъяснилъ при Малороссійскихъ пѣсняхъ.

Всѣ Галицкія пѣсни я заимствовалъ изъ собранія, вышедшаго въ Лембергѣ, въ 1833 году подъ заглавіемъ: *Piesni Polskie i Ruskie ludu Galicyiskiego*. Изд. Г. Вацлавомъ. Вотъ образчикъ сего правописанія Галицкійскихъ пѣсень:

Oj znaty, znaty, kto koho lubyt,
Blizko sidaje i priholubit.

Hrymnula szczuka rybonka na mori,
Pryplylo zoloto i srebro do berehu.

Ne chody Hryciu na weczernyciu,
Bo weczernyciu wsi czariwyciu.

Я пишу:

Ой, знати, знати, кто кого любить,
Близко сѣдае и приголубитъ.

Громнула щука рыбонька на морѣ,
Приплыло золото и серебро до берегу.

Не ходи, Грицю, на вечернищо,
Бо въ вечерницѣ всѣ чаровници.

Недавно во Львовѣ вышло новое собраніе Червонорусскихъ пѣсней, въ которомъ весьма много Малороссійскихъ думъ; я однакожь не могъ его достать.



УДК 2-313.1

ББК 83.3 (44пр) 5

Ганна МАРЧУК

НОВАТОРСТВО ІВАНА ФРАНКА У ЗБАГАЧЕННІ ЖАНРОВИХ ФОРМ САТИРИЧНОЇ ПРОЗИ

У статті досліджуються жанрові модифікації малої сатиричної прози Івана Франка. Розглядаються сатиричні жанри, стильові прийоми гумору, сатиричної гіперболи, фантастики еротеску, паративна форма містифікації, засоби типотворення у сатиричних творах письменника.

Ключові слова: сатира, іронія, комізм, сатирична проза, сатиричне оповідання і новела, прозовий фейлетон і памфлет, казка й літературна пародія.

Останнім часом у літературознавчих студіях сучасних науковців спостерігається підвищення рівня наукового аналізу творів українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ століття, яке відбувається із залученням новаторських точок зору, підходів та методології. Цей аспект спонукає до спроби внести додатковий штрих у розв’язання питань про специфіку сатиричної прози Івана Франка, його вклад у справу духовного виховання українського громадянства, оскільки саме гумор, сатира через шкідливий їй спосіб художнього узагальнення найбезпосередніше впливає на формування самосвідомості нації.

Поняття іронії останнім часом усе частіше перебуває в центрі уваги тих вітчизняних та зарубіжних літературознавців і критиків, котрі намагаються окреслити феномен постмодернізму або інтерпретувати творчість авторів, у текстах яких знаходять риси постмодерності¹. У інших авторів іронічне мислиться чимось таким, що відштовхує традицію, відмежовує нове від застарілого, модерне від давнього². На думку Хосе Ортеги-і-Гасета, “...сучасне натхнення – незмінно іронічне... хоч би яким був міст, мистецтво жартує саме по собі”³. Отже, іронічне проголошується підґрунтям мистецтва взагалі або, принаймні, специфічних, зокрема літературних, форм його існування⁴.

Ми ж зробимо спробу розглянути іронію з іншого боку, як стилетворчу рису текстів, як інструментальний троп, що служить для досягнення сатиричної мети в українській художній прозі кінця ХІХ – початку ХХ ст., що характеризується перевагою малих оперативних форм: сатиричне оповідання й новела, прозовий фейлетон і памфлет, казка й літературна пародія, епіграма й парафраз тощо. Їм властиві лаконізм, новизна комічних прийомів, розмаїття способів сюжетно-композиційної будови, тонкість і легкість іронічного стилю.

З погляду ідейності, соціальної гостроти сатири цього часу не можна назвати рідною. Характер її залежав від тих завдань, які висувало життя і час. Публічному висміюванню піддавалося все: австро-цісарська монархія з її реакційною політикою, бажання нею свободи; високопоставлені представники цісарської бюрократії, сили, що підтримували існуючі порядки тощо. Рецензуючи поему О.Маковея “Ревун” (1897), І.Франко дав своє визначення сатири: “Сатира – се поетичне зображення зниклої рівноваги в житті людському і з природи своєї може бути двояка: ретроспективна або ретроградна. Ретроспективна сатира малює хиби життя, спричинені перестарілими традиціями або звичками, і змагає до їх усунення, натомість ретроградна виступає проти нових явищ у житті, породжених новими обставинами, і